

## Новий погляд на проблему

О. М. МОВЧАН (Київ)

### Робітничий страйковий рух в Україні (20-ті рр.) \*

Матеріальне становище робітників різко погіршилося після переукладення колективних угод навесні 1924 р. Як зазначалося на засіданні комуністичної фракції Укрбюро ВЦРПС 11 червня 1924 р., крім систематичної затримки заробітної плати різке незадоволення робітників викликали й інші фактори, насамперед, підвищення норм виробітку і зниження тарифних розцінок, скасування деяких пільг у комунальній сфері (згідно з новими колективними угодами), а також політика скорочення штатів, зростання безробіття, погана робота робітничої кооперації та інші недоліки матеріального забезпечення трудящих<sup>48</sup>.

Так, 15 квітня 1924 р. у зв'язку із введенням на заводі ім. Петровського твердих норм виробітку і нових тарифів, які зменшили заробітну штату на 17,7 %, застрайкувало 2 тис. робітників прокатного цеху. За пропозицією членів У КП вони відмовилися припинити страйк навіть після схвалення ЦК КП(б)У клопотання місцевих партійних і профспілкових органів про поновлення на заводі старої тарифної сітки<sup>49</sup>. Другий конфлікт після зменшення оплати праці, який переріс у страйк, відбувся на київському заводі "Арсенал"<sup>50</sup>.

Зниження реальної заробітної платні внаслідок переукладення колективних угод викликало у квітні - червні 1924 р. спочатку несанкціоновані загальні збори, а надалі — "італійські" страйки друкарів Харківщини. Влітку того ж року намагалися організувати страйки транспортники губернії<sup>51</sup>. Аналогічною була ситуація й на Катеринославщині. Так, на заводі ім. К. Лібкнехта 40 робітників пресового цеху подали до заводоуправління заяву про необхідність подвійного збільшення виробітку. Вимагаючи від адміністрації задоволення цієї вимоги, вони розпочали "волинку" і загрожували звільненням у випадку відмови. Проте заводоуправління не пішло на поступки робітникам і розрахувало всіх, хто підписав заяву. До аналогічних заходів стосовно робітників, які організувати триденний страйк з метою зниження розцінок, вдалося й управління заводу ім. Артема<sup>52</sup>.

Ситуація не змінилася на краще й восени 1924 р. Надто тривожний і напружений настрій робітників засвідчували численні телеграми, що

З а к і н ч е н н я . Початок див.: Укр. іст. журн. — 1998. - № 6.

надходили до уряду з місць. Тому комісія з питань заробітної плати при НК РСІ наполягала на їх розгляді в політичних органах<sup>53</sup>.

В особливо складному становищі перебували сільськогосподарські робітники-наймити, які працювати на цукрових плантаціях. Сільськогосподарські профспілки почали укладати колективні угоди із заводоуправліннями на два роки пізніше, ніж промислові, і тому практика врегулювання трудових відносин за колективними угодами у сільському господарстві ще не була достатньо відпрацьована.

Хвиля страйків через невиплату заробітної плати, погані житлові умови, та недоброякісне харчування робітників прокотилася в економіях цукрових заводів Зінов'євського округу<sup>54</sup>. Намагання селян захопити державні цукрові плантації мало місце на Сабліно-Знам'янському цукровому заводі Катеринославської губернії. Страйковий настрій охопив групу робітників Бердичівського цукрового заводу. Гостре незадоволення умовами життя і насамперед оплатою праці висловлювали робітники цукрових заводів і сільськогосподарських економій у Прилуках Полтавської, а також у Київській, Подільській та Катеринославській губерніях<sup>55</sup>.

Страйковий настрій проявився й серед індустріальних робітників — на Миколаївському суднобудівному заводі, ряді рудників Донецького басейну, на швацько-взуттєвій фабриці Церобкоопу в Києві та деяких інших підприємствах республіки. Гострий конфлікт з приводу скорочення штатів виник між комфракцією Держпароплавства та Одеським підрайкомом спілки водників<sup>56</sup>. Дводенний страйк з цієї ж причини відбувався 16—17 жовтня 1924 р. на Одеській скотобійні. Лише завдяки штрейкбрехерам, в ролі яких найчастіше виступати комуністи і комсомольці, та мобілізації робітників ковбасного заводу роботу скотобійні було поновлено, а страйкарів (з метою залякування) спочатку звільнено, а потім знову прийнято на роботу, за винятком призвідників страйку<sup>58</sup>.

В 1924 р. до страйкової боротьби приєдналися й безробітні. Політика скорочення штатів в інтересах економії державних коштів призвела до зростання зайвої робітничої сили в країні. Передвісниками страйків безробітних були демонстрації протесту взимку 1923 р.<sup>59</sup> Переростання цих несанкціонованих виступів у страйки запобіг (тимчасово) "місячник допомоги безробітним".

Ситуація знову почала загострюватися на початку 1924 р. Як зазначалося у політдоповіді Харківського губкому КП(б)У за лютий-березень того року, безпартійні робітники столиці у виступах на загальних робітничих конференціях критикували владу і вимагати покращення матеріального становища. "Влада робітничая, ате робітникам живеться гірше, ніж у старий час, оскільки раніше ніколи не було такого безробіття, як зараз", — вказувати вони<sup>60</sup>.

Масові виступи безробітних розпочалися в Одесі 14 травня 1924 р. Приводом послужило самогубство одного з безробітних, який, не маючи надії отримати роботу, кинувся з баткона біржі праці. Після цього інциденту натовп безробітних чисельністю майже в три тисячі чоловік намагався розправитися з працівниками біржі, а потім вирушив до губвиконкому. Під час зборів з представниками губвиконкому та губради профспілок безробітні висунули кілька вимог: по-перше, замінити на виробництві працюючих робітників; по-друге, посилити страхування, а також збільшити допомогу і пільги безробітним; по-третє, оплачувати їх працю на громадських роботах не нижче середньої заробітної плати. Збори закінчилися прийняттям резолюції про скликання наради делегатів безробітних по секціях біржі праці із затученням спеціальної комісії місцевому для винайдення засобів боротьби з безробіттям<sup>61</sup>.

У деяких спілках (металістів, водників і робітників місцевого транспорту) на зборах безробітних звинувачували членів КП(б)У в корпоративності. Висувалися пропозиції ліквідувати пільги комуністів при

працевлаштуванні, зняти дружин комуністів з роботи; зібрати підписи на підтримку ліквідації оргрозподілу губкому КП(б)У, який займався працевлаштуванням комуністів поза чергою на біржі праці; розпустити біржу праці і замість неї організувати бюро працевлаштування, обране безробітними<sup>62</sup>. Щ пропозиції, як правило, належали не членам спілок, а молодим безробітним або колишнім членам опозиційних партій, які були позбавлені профспілкового членства. Однак завдяки переважній більшості серед безробітних членів спілок збори, як правило, приймали проекти резолюцій, запропоновані профспілковим керівництвом.

Об'єднане засідання комісії, що складалася з представників місцевої влади, безробітних і працюючих членів професійних спілок, відбулося після делегатських зборів безробітних по секціях біржі праці. Воно відхилило не тільки вимоги, спрямовані проти пільг комуністів, а й такі, як створення постійних представництв безробітних для контролю за роботою біржі праці, участь безробітних у "чистці" радянських установ, заміна працюючих робітників безробітними<sup>63</sup>.

Після затримання відповідними органами призвідникш заворушень політична ситуація серед безробітних у губернії тимчасово стабілізувалася. Цьому також сприяли заходи боротьби з безробіттям, терміново проведені місцевою владою. Однак через обмеженість коштів вони мали короткочасний ефект. Було задоволене лише одну вимогу безробітних — впроваджено загальну черговість у їх працевлаштуванні незалежно від партійної приналежності.

У вересні зростає невдоволення безробітних припиненням державної допомоги "розрядив" пуск цукрових заводів у зв'язку з початком цукропереробної кампанії. Антирадянські настрої збереглися лише серед демобілізованих червоноармійців і робітників заводу ім. Марті і Бадіна, на якому було скорочено 450 працюючих<sup>65</sup>.

Страйкові тенденції панували серед безробітних і в 1925 р. Незадоволення неспроможністю влади вирішити проблему безробіття проявлялося навіть у тих групах, які отримували трудову чи грошову допомогу. Причинами його були також затримки у виплаті страховки по безробіттю, мізерна оплата праці на громадських роботах тощо. Так, 6 липня 1925 р. виникла "волинка" одеських безробітних, зайнятих на вантажних роботах, приводом до якої стало подорожчання хліба. Безробітні пред'явили адміністрації вимоги матеріального характеру, а саме: "підвищення платні на 75 %; щоденний підвіз хліба до пункту Церобкоопу і відпуск такого до полочки; виплата грошей по суботах, а не вівторках". 7 липня цей конфлікт вдалося владнати<sup>66</sup>.

Страйки і "волинки" були спричинені, як і в минулому році, незадоволенням працюючих підвищенням норм виробітку і зниженням розцінок на виготовлену продукцію під час колдоговірної кампанії. Проте державі вдаюся ліквідувати заборгованість в оплаті праці і перейти до виплати заробітної плати готівкою, відмовившись від кредитування через кооперативні органи в рахунок полочки. Виняток становили лише будівельна, лісова та цукрова галузі промисловості, а також транспорт<sup>67</sup>. Тому страйки з приводу затримки заробітної плати організовуватися лише працівниками цих галузей економіки<sup>68</sup>.

Основною формою економічної боротьби робітників навесні 1925 р. були "волинки"<sup>69</sup>. Влітку, коли, за свідченням ДПУ, незадоволення в робітничій масі колдоговорною кампанією зросло, короткотермінові "волинки", які на початку року відбувалися переважно на дрібних підприємствах, перекинулися у велику промисловість. Зокрема, з 9 "волинок", організованих робітниками Сумського округу, 6 були на підприємствах металургійної промисловості і 2 — на транспорті<sup>70</sup>.

Шляхом страйкової боротьби намагалися збільшити розцінки на вироблену продукцію токарі складального цеху ХПЗ, пекарі робкоопу

Макіївського металургійного комбінату і вантажники Дніпровської пароплавної пристані в Запоріжжі<sup>71</sup>. Лише після зниження норм виробітку поновили працю робітники одного з цехів першої швейної фабрики Києва<sup>72</sup>. Кілька невеликих страйків з приводу низької оплати праці відбулося на четвертій тютюновій фабриці Києва, на взуттєвій фабриці "Комборбезу" (Бердичівський окр.), в економіях цукрових заводів цих округів<sup>73</sup>. Однак у Донецькому басейні владі, як і в попередньому році, вдавалося запобігти страйковим тенденціям. З липня по вересень 1925 р. в Артемівському округу виникло лише два невеликих страйки: перший (у Калишівській копальні № 1 Петровського району) проходив під гаслом підвищення розцінок у зв'язку з переходом видобутку з твердого на м'який шар руди; другий (у Щербинівці) — після одноденної затримки виплати зарплати<sup>74</sup>.

Особливе занепокоєння влади викликав одноденний страйк 14 липня 1925 р. на Нікопольському та Маріупольському державних заводах "А", який, як і більшість інших, був спричинений запровадженням нових норм і розцінок. Однак цей страйк робітники організували під час перебування на заводах німецької делегації. Більше того, незважаючи на заздалегідь відомі заходи покарання, вони наважилися на критику держави, яка, на їх думку, проводила антиробітничу політику. Вигуки робітників: "Досить нас обманювати, ми вісім років терпіти, а зараз більше терпіти не можемо!", "Нехай німецькі товариші знають, як ми живемо!", — послужили підставою для оцінки цього страйку як антирадянської політичної акції<sup>75</sup>.

Як зазначалося в доповіді члена президії ВЦРПС О. Догадова, у 1925 р. порівняно з попереднім роком змінилася не тільки кількість страйків, а й чисельність їх учасників. Якщо в 1924 р. відбулося 267 страйків, в яких брати участь 42 тис. робітників, то в 1925 р. відповідно — 196 страйків і 34 тис. учасників (відомості по всіх республіках СРСР). Таку ситуацію Догадов пояснював поліпшенням матеріального становища робітників і, зокрема, кращим обслуговуванням членів профспілок.

Тенденцію спаду страйкової боротьби О. Догадов зазначав і в першій половині 1926 р., підтверджуючи свій висновок даними про виникнення лише 58 страйків<sup>76</sup>. Однак цю думку спростовують відомості місцевих партійних комітетів і ДПУ, наведені в інформаційних зведеннях до ЦК ВКП(б). За підрахунками інформаційного відділу ЦК ВКП(б), тільки у першому кварталі 1926 р. в СРСР відбулося 176 страйків, зокрема в січні — 41, лютому — 45, березні — 44, квітні — 46. Вони були викликані незадоволенням рівнем заробітної плати (в 39 випадках), розцінками (в 31 випадку), затримкою заробітної плати (у 21 випадку), високими нормами виробітку (в 20 випадках), тяжкими умовами праці (у 9 випадках), некоректною поведінкою адміністрації (у 5 випадках). У травні, за неповними даними ДПУ, було зареєстровано 42 страйки<sup>77</sup>.

Пік страйкової хвилі у 1926 р., як і в попередні роки, спостерігався в літні місяці. Так, у червні відбулося 139, у липні — 90 страйків<sup>78</sup>. Погіршення матеріального становища спричинилося різким підвищенням цін на продукти широкого вжитку, яке у першому півріччі того року випереджало підвищення номінальної заробітної плати<sup>79</sup>. Негативно позначилася на матеріальному становищі трудящих і кампанія "режиму економії", яка нерідко проводилась за рахунок фондів заробітної плати шляхом зменшення розцінок на вироблену продукцію та підвищення норм виробітку без відповідної раціоналізації виробництва<sup>80</sup>.

Занепокоєння центральних партійних органів викликала не тільки загальна тенденція зростання страйкових настроїв серед робітників, а й загроза виникнення внутріпартійної опозиції. Так, тільки в Україні у

травні — червні 1926 р. відбулося три страйки з участю комуністів і комсомольців — на ковбасному заводі в Одесі, на київському хутряному заводі і на заводі "Водоканал" Сталінського округу<sup>81</sup>. Розцінюючи ці випадки як передвісники антирадянських виступів, ЦК КП(б)У 10 липня 1926 р. розглянув питання про настрої серед робітників. За доповіддю голови ДПУ УСРР В. Батицького було розроблено превентивні заходи, які поряд з традиційними рекомендаціями посилення агітаційно-пропагандистської роботи серед робітників, а також репресивного тиску стосовно призвідників страйків мали метою активізацію політичної роботи серед інтелігенції. Особлива увага до інтелігенції зумовлювалася діяльністю "цілих груп, які проводять активну антирадянську роботу"<sup>82</sup>.

В липні у зв'язку з тимчасовим покращанням матеріального становища робітників, коли реальна заробітна плата піднялася до рівня 1925 р.<sup>83</sup>, страйкова хвиля різко зменшилася. Загатам в СРСР було зареєстровано лише 25 страйків<sup>84</sup>. Аналогічна ситуація склалася і в УСРР. Як повідомлялося у довідці інформаційного відділу ЦК КП(б)У (дата не позначена), затримка заробітної плати викликала два страйки (на "ДТЗ" у Волинському і на цегельнях Дніпропетровська), які тривати по кілька днів. Крім того, відбулися страйки в радгоспах цукроварень Прилуцького району, які спричинилися "неправильним розумінням способів переведення режиму економії з боку адміністрації, низьким рівнем зарплати та її несвоечасністю"<sup>85</sup>.

Восени 1926 р. ситуація знову погіршилася. За даними партійних комітетів і ДПУ, у вересні в країні відбулося 64 страйки. Це були переважно короткотермінові, кількогодинні акції протесту, їх причини порівняно з першим півріччям 1926 р. не змінилися<sup>86</sup>.

З 9 найбільших страйків триватістю в кілька днів, що відбулися у вересні на території СРСР, 5 було організовано в Україні: страйк 300 робітників Дніпропетровського державного заводу (точна назва в документі не зазначена), які вимагати збільшення заробітної плати; 120 робітників Риковського металургійного комбінату та 190 робітників Таганрозького скляного заводу "Промтресту" проти збільшення норм виробітку; двох змін робітників на копальнях Центрального району Сталінського округу проти зниження розцінок на видобуток та 300 харківських водіїв трамваїв з приводу позбавлення їх права на безкоштовний проїзд у трамваях в неробочий час<sup>87</sup>.

В останні місяці 1926 р. хвиля страйкової боротьби знову впала. Так, у жовтні в СРСР відбулося 27, у листопаді — 26 та в першій половині грудня — 13 страйків. Однак інтенсивність страйкової боротьби українських робітників у порівнянні з іншими регіонами СРСР залишалася високою. Серед 5 найбільших жовтневих страйків 3 було організовано в Україні. До їх числа наїежати виступи 560 робітників Полтавського цукрового заводу та 518 робітників цукрового заводу ім. Леніна в Харкові (триватістю по 3 дні кожний) з вимогою підвищення тарифних ставок, а також 175 робітників Харківського інструментального заводу — проти високих відрахувань із заробітку за брак<sup>88</sup>.

У листопадових страйках на Херсонському заводі ім. Петровського взяли участь 960 робітників, а на Чернігівському цукровому заводі (через затримку заробітної плати) — 400. Це були найчисленніші страйки, що відбулися того місяця в країні.

У грудні 1926 р. в Україні органами ДПУ було зареєстровано лише 3 страйки: на копальні "Червоний Профінтерн" Єнакіївського комбінату "Південстат", на шахті № 8 Горлівського рудоуправління та на станції Основа Донецької залізниці. Перший страйк, спричинений поганою організацією праці, тривав один день і охопив 200 чоловік. Два інші,



викликані низькою заробітною платою, були нечисленними за кількістю, однак на шахті № 8 страйк тривав цілий тиждень<sup>89</sup>.

У 1927 р. в більшості випадків страйки були наслідком низької заробітної плати робітників. Зокрема, в лютому тільки один страйк з 9 було спричинено невидачею спецодягу, а в березні один з 10 — конфліктами з адміністрацією з приводу грубого поводження з робітниками. Всі інші виникли внаслідок незадоволення заробітком, яке посилювалося через зниження розцінок і підвищення норм виробітку під час переукладення колективних угод. Із 17 страйків, що відбулися в лютому—березні під гаслами підвищення заробітної плати, 11 були викликані запровадженням нових розцінок і нормуванням праці і лише 5 — незадоволенням ставками взагалі.

Як і раніше, у більшості випадків триватість страйків не виходила за межі доби, тобто затяжного характеру вони не набували<sup>90</sup>. Головною рушійною силою страйкового руху зачищалися металісти і гірники<sup>91</sup>. На відміну від попереднього часу, коли страйкували переважно чорнороби, конфліктувати з адміністрацією почали насамперед кваліфіковані робітники. Так, із 23 страйків, що відбулися в січні-березні 1927 р., лише 7 організувати чорнороби<sup>92</sup>. Така ситуація була викликана наслідками колдоговорної кампанії, коли заробітки низькооплачуваних робітників "підтягувалися" до середнього рівня оплати праці в промисловості, а заробітна плата кваліфікованих робітників залишалася на старому рівні або навіть зменшувалася.

Крім страйків, у першому кварталі 1927 р. в Україні було зареєстровано 23 випадки страйкових настроїв і 14 "волинок".

Незважаючи на різке незадоволення робітників, адміністрація підприємств послідовно здійснювала курс на інтенсифікацію виробництва і не поспішала йти на поступки страйкарям. Лише у 9 випадках із 23 страйки принесли робітникам очікувані результати (у 4 випадках вимоги страйкуючих було задоволено повністю, у 2 — частково, у трьох — обіцяно виконати)<sup>93</sup>.

Неспроможність профспілок захистити інтереси робітників, як і раніше, викликала обурення рядових членів їх роботою<sup>94</sup>. В ряді випадків незадоволення робітників оплатою праці переходило в антипартійні настрої. Зокрема, на загальному зібранні шахтарів копатьні Тітовського рудоуправління "Хімвугілля" (Артемівський округ), яке було скликане 3 березня з приводу проголошення страйку у зв'язку із збільшенням норм виробітку, лунали вигуки: "Геть з трибуни комуністів, які нас душать, вони заганяють нас у могилу!". Збуджені робітники намагалися навіть побити одного з партійців<sup>95</sup>.

Однак головним винуватцем небажаних змін в оплаті праці робітники вважали "стрілочника" — заводоуправління. Як зазначалося у повідомленні про політико-економічне становище республіки, за період з лютого по березень 1927 р. мали місце "бажання робітників побити окремих адміністраторів і вивезти їх на тачці"<sup>96</sup>.

Відсутність в архіві ЦК КП(б)У довідок ДПУ УРСР за квітень, листопад і грудень 1927 р. не дозволяє відтворити повну картину страйкового руху в цьому році. Найвні матеріали надають можливість прослідкувати динаміку страйкового руху лише у травні — жовтні. Вони засвідчують пік страйкової боротьби на початку літа у зв'язку з посиленням кампанії "режиму економії і раціоналізації виробництва", яка здійснювалася не шляхом організаційних і технічних удосконалень, а за рахунок мускульної сили робітників. Якщо в травні відбулося 10 страйків і 7 "волинок", то в червні — відповідно 16 і 6, а в липні — 19 і 9<sup>97</sup>. Крім металістів і гірників, у страйкову боротьбу включалися робітники й інших

галузей виробництва. Зокрема, в червні 6 страйків організували будівельники, 2 — вантажники, у липні 5 — будівельники, 2 — цукровики<sup>98</sup>.

Хоча більшість трудових конфліктів виникла на ґрунті незадоволення робітників низькими розцінками і високими нормами виробітку, страйки будівельників і транспортників нерідко викликалися затримкою заробітної плати, а сільськогосподарських робітників — поганим харчуванням і незадовільними умовами проживання.

Поширеною формою економічної боротьби робітників залишалися "волинки". Так, у червні 1927 р. було зафіксовано 8 фактів припинення робітниками роботи без залишення робочого місця<sup>99</sup>. У довідці ДПУ УРСР "Про важливі прояви у настроях безробітних на 1 серпня 1927 р." було зареєстровано три "волинки" (у Києві, Зінов'євському, Полтаві)<sup>100</sup>, а також випадки відмови виходити на роботу через низькі розцінки, які дорівнювалися в окремих випадках грошовій допомозі безробітним (у Сумах та Куп'янську)<sup>101</sup>.

Загалом у серпні 1927 р. відбулося 8 страйків (по 2 — металістів, гірників, будівельників і транспортників), 9 "волинок" (4 — гірників, 2 — цукровиків та по 1 — металістів, транспортників, виробників бричок), спостерігалось 12 випадків страйкового настрою (8 — металістів, 2 — гірників та по 1 — цукровиків і хіміків)<sup>102</sup>.

За довідками ДПУ "Про важливі прояви у настроях робітників" за вересень, було зафіксовано 10 страйків і 7 "волинок", а також 5 фактів страйкового настрою<sup>103</sup>.

У першій половині жовтня, за довідками ДПУ на 10 та 20 жовтня, спостерігалися 98 страйків (3 — транспортників, по 2 — будівельників і металістів, 1 — цукровиків), 14 "волинок" (по 4 — гірників і металістів, по 2 — транспортників і ткачів, по 1 — будівельників і друкарів) та 8 випадків "страйкового настрою"<sup>104</sup>.

Нечисленні матеріали про страйковий рух у 1928 р. не дозволяють всебічно проаналізувати його динаміку в порівнянні з попередніми роками. Проте вони засвідчують, що причини й характер страйків суттєво не змінилися. Як і в 1927 р., незадоволення робітників викликав перегляд норм і розцінок без запровадження технічних змін у виробництві. Щоправда, у 1928 р. держава намагалася відмовитися від хибної практики масового перегляду нормування праці під час переукладення колективних угод. Помилки попереднього року було повторено лише на підприємствах "Південсталі" і заводах машинобудівних трестів. Це призвело, за визначенням голови ВУРПС І. А. Акулова, до "неприємних випадків", які президії ВУРПС доводилося полагоджувати, направляючи на місця повноважні комісії<sup>105</sup>. Однак на окремих підприємствах ситуація вийшла з-під контролю профспілкового центру. Огульне підвищення норм виробітку без необхідних технічних удосконалень виробництва спричинило чотириденний страйк на шахті № 10 у Красно-Лучанському районі, а також кількогодінні "волинки" на київській тютюновій фабриці та у збірному цеху харківського заводу "Комінтерн"<sup>106</sup>.

1928 р. без достатньої підготовки було проведено тарифну реформу заробітної плати. Відсутність або запізнення з отриманням місцевими профспілковими органами тарифних довідників нерідко призводили до необґрунтованого перегляду тарифних сіток. Така ситуація склалася на залізничному транспорті, де слюсарі 4-5 розрядів стали заробляти по 50—60 крб. на місяць, а чорнороби — кочегари — по 70-90<sup>107</sup>. Її наслідком стало поширення у квітні — травні страйкового настрою на Південне - Західній і Донецькій залізницях, а також в Ізюмських та Харківських паровозних майстернях. У Крківських (м. Кременчук) та Дарницьких (м. Київ) вагонних майстернях ці настрої переросли у "волинки", а на станції Бердянськ Катеринославської залізниці — у страйк<sup>108</sup>.

Особливої гостроти боротьба робітників за підвищення заробітної плати досягла на кар'єрі Ново-Данилівка Катеринославської затізниці, де 40 каменярів страйкували 13 днів<sup>109</sup>.

Повсюдне незадоволення реформа викликала серед високооплачуваних кваліфікованих робітників. За даними ВУРПС, ВРНГ та окружних партійних комітетів, гострі конфлікти між ними й адміністрацією, які переросли у кількогадинні страйки, спостерігалися в прокатному цеху Єнакіївського заводу ім. Рикова, ливарному цеху "ДЕЗа" (м. Харків), на київському заводі "Більшовик" та на будівництві харківського будинку Державної промисловості<sup>110</sup>.

"Волинки" через затримку заробітної плати навесні 1928 р. виникли на мелітопольському заводі "Відродження", а внаслідок зменшення норм виробників — на шахті № 10 ім. Дзержинського Луганського рудоуправління; через неякісну сировину — на запорізькому заводі "Інтернаціоналі" <sup>111</sup>.

Загальна кількість страйків у 1928 р. залишається невідомою, але можна стверджувати, що навряд щоб вона зросла порівняно з попереднім роком. Відмова від масового одноразового перегляду норм виробітку, а також запровадження тарифної реформи, що підвищила заробітки низькооплачуваним, малокваліфікованим, але досить численним групам робітників, знизили соціальну напругу в суспільстві. Зокрема, скоротилася кількість трудових конфліктів, що виникати при переукладенні колективних угод, але були вирішені у примиренських камерах і третейських судах (з 174 — у 1927 р. до 99 — у 1928 р.). Крім того, на 15 % збільшилася кількість питань, вирішених на користь робітників під час третейського розгляду<sup>112</sup>.

Курс правлячої партії на форсовану індустріалізацію ознаменував різке погіршення матеріального і правового становища робітників у 1928/29 р. Партійні директиви націлювали заводоупраатіння і профспілки на "максимальну технічну можливість" виробітку, що означають граничне збільшення інтенсивності праці без матеріальної компенсації. В 1927/28 р. денний виробіток на одного робітника в середньому зростав на 79 %, у той час як денний заробіток — лише на 15,2 %<sup>113</sup>. Укладення колективних угод на підприємствах перетворилося на формальність після того, як наприкінці 1928 р. адміністративним органам було надано право повсякчасно змінювати умови й оплату праці<sup>114</sup>. Така політика, звичайно, не могла не наразитися на опір робітників. Як зазначають у секретній довідці інформвідділу ЦК ВКП(б), на початку 1929 р. кількість страйків і конфліктів на виробництві різко зросла. Незадоволення охопило й значну частину комуністів. Вони брали участь у страйках і навіть у ряді випадків очолювали їх. ДПУ довелося зайнятися новим видом діяльності — запобіганням утворення альтернативних профспілкових структур <sup>115</sup>.

Негативно позначилася на матеріальному становищі робітників і хлібозаготівельна криза 1928/29 р. Внаслідок погіршення продовольчого постачання робітничих кооперативів і зростання ринкових цін на сільськогосподарську продукцію реальна заробітна плата робітників почала падати. Оскільки номінальний рівень заробітків у гірничодобувній промисловості зростав повільніше, ніж в інших галузях виробництва, дорожнечу найбільш гостро відчували гірники. І саме тут відбулася більшість страйків.

У квітні занепокоєння органів ДПУ викликав спричинений низькою оплатою праці страйк 50 робітників на шахтах № 1 і № 8 Горлівського рудоуправління Артемівського округу, під час якого виявилися типові для тих років настрої робітників — зневіра у соціально-захисну діяльність профспілок, неприязнь до фахівців, як винуватців надмірних витрат держави. Дехто висловлював незадоволення політикою комуністичної



партії. У відповідь на пропозицію шахткому уладнати конфлікт мирним шляхом робітники заявили: "Тільки страйком можна домогтися повернення старих норм і підвищення розцінок. Хіба спілка буде нас захищати, коли ці норми сама підписувала?"<sup>116</sup>.

9 травня розпочали "волинку" з приводу помилок у нормуванні праці 4000 гірників шахти № 4/5 Будьоннівського рудоуправління Сталінського округу. Обурюючись "потогонною" системою праці, вони також виступили проти фахівців. Завдяки проявленій солідарності страйкарі домоглися розпуску шахткому і зменшення норм виробітку. На жаль, це була їх єдина перемога<sup>117</sup>.

Через тиждень розпочали боротьбу проти збільшення норм виробітку без відповідного підвищення оплати праці робітники шахти № 10 рудоуправління "Паризька комуна" Луганського округу. 17 травня "волинка", організована 16 травня, переросла у страйк, який тривав два дні<sup>118</sup>.

Ініціаторами страйку на шахті "Італія" Макіївського рудоуправління (27 червня 1929 р.) проти підвищення норм виробітку були кандидати в члени КП(б)У Медведев, член КСМУ Рохманов, член КП(б)У Шахін і колишній комуніст Волохов<sup>119</sup>.

На кілька годин 28 червня припинили роботу в знак протесту проти інтенсифікації праці робітники вибою "Далекий Захід" Єленівських кар'єрів (Сталінський округ)<sup>120</sup>. З липня з цієї ж причини відмовилися працювати вибійники шахти "Марія", 13 — "Золотарьовка", а також робітники з Німеччини на Сталінському заводі. Три дні (з 1 липня) страйкувати через зменшення заробітної плати сезонні робітники копальні "Кондратьєвська" Горлівського рудоуправління "Донвугілля" (Артемівського округу)<sup>121</sup>. З 3 — 4 серпня "волинили" в знак протесту проти роботи у фонд індустріатизації шахтарі копальні ім. К. Лібкнехта в Криворізькому округу<sup>122</sup>.

Страйкову боротьбу робітників не підтримали противники форсування індустріатизації — прихильники "правого ухилу" в РКГТ(б), які були прибічниками одержавлення професійних спілок і відповідно противниками такого опору політиці влади, як страйки. Цілковито відкидаючи метод політичного страйку, спрямованого проти "робітничої держави", вони визнавали лише страйки з економічними вимогами, та й то за надзвичайних обставин. Водночас радянська держава, коли це відповідало її інтересам, надавала економічним страйкам політичного забарвлення. Це засвідчують події у с. Британах Херсонського округу восени 1929 р., де профспілкові органи спрямували боротьбу робітників-наймитів за покращання умов і оплати праці на шлях ліквідації орендних відносин і утворення радянських господарств<sup>123</sup>.

Щодо страйків, спрямованих проти інтенсифікації праці у державній промисловості, держава зайняла різко негативну позицію. На IV' Всеукраїнському з'їзді професійних спілок один із представників партійно-профспілкової номенклатури член ВУРПС О. Рабічев засудив навіть страйки, спричинені затримкою заробітної плати, як засіб економічної боротьби, що "б'є по державши установі, а не по бюрократові"<sup>124</sup>. Така оцінка засвідчує, що антистрайкова політика правлячої партії, накреслена у секретному звіті ЦК КП(б)У 9 липня 1929 р., була переглянута в напрямку захисту державних інтересів.

З березня 1929 р. Раднарком СРСР прийняв постанову "Про заходи щодо посилення трудової дисципліни на державних підприємствах". Ця постанова, по-перше, дозволила адміністрації останніх самочинно, без узгодження з профспілковими органами, накладати дисциплінарні стягнення на робітників — порушників трудової дисципліни, а по-друге, зобов'язала біржі праці при працевлаштуванні безробітних надавати перевагу тим особам, які не були звільнені за грубе порушення трудової

дисципліни<sup>125</sup>. Березнева постанова надала державним органам надійні важелі запобігання страйковим тенденціям серед робітників. Наймані працівники були змушені остаточно відмовитися від страйкової боротьби.

Кульмінаційними моментами у розвитку страйкового руху в перше десятиріччя радянської влади в Україні були 1920—1921, 1923, 1925 і 1928 рр. — короткоплинний період мілітаризації праці, пік інфляції напередодні запровадження грошової реформи і роки посилення інтенсифікації праці у зв'язку з курсом правлячої партії на індустріалізацію. Головною рушійною силою страйкової боротьби виступали робітники гірничої і металургійної промисловості, заробітна плата яких була значно нижчою, ніж в інших галузях виробництва. Класові виступи робітників до ліквідації багатопартійності в Україні очолювали члени опозиційних партій, а після встановлення однопартійності — представники внутрішньопартійних опозиційних угруповань чи колишні члени розгромлених антибільшовицьких партій. За спрямованістю вимог страйки, звичайно, мали економічний характер, за винятком деяких з тих, що відбулися на початку 20-х років. Надалі змінювалися у бік скорочення як тривалість, так і чисельність виступів робітників з протестами, причому їх незадоволення дедалі частіше проявлялося у формі "волинок". Після переходу до нового комуністичного штурму на рубежі 20—30-х років правляча партія відмовилася від тактики опанування профспілковим рухом із середини, до якої вона вдавалася в роки непу, і повернулася до заходів репресивного тиску.

<sup>48</sup> Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1945, арк. 14.

<sup>49</sup> Там же, арк. 44, спр. 1880, арк. 43; спр. 1798, арк. 60.

<sup>50</sup> Там же, арк. 60; спр. 1928, арк. 58, 61.

<sup>51</sup> Там же, спр. 1959, арк. 50.

<sup>52</sup> Там же, спр. 1945, арк. 61.

<sup>53</sup> Там же, спр. 1915, арк. 22.

<sup>54</sup> Там же, спр. 1945, арк. 67.

<sup>55</sup> Там же, арк. 38.

<sup>56</sup> Там же, спр. 1915, арк. 37—38.

<sup>57</sup> Там же, арк. 22.

<sup>58</sup> Там же, спр. 1932, арк. 26.

<sup>59</sup> Там же, арк. 35.

<sup>60</sup> Там же, спр. 1945, арк. 25.

<sup>61</sup> Там же, спр. 1932, арк. 35.

<sup>62</sup> Там же, спр. 1945, арк. 25.

<sup>63</sup> Там же, арк. 99.

<sup>64</sup> Там же, спр. 1982, арк. 27.

<sup>65</sup> Там же, арк. 27.

<sup>66</sup> Там же, спр. 2117, арк. 47.

<sup>67</sup> Там же, спр. 2200, арк. 10.

<sup>68</sup> Там же, спр. 2119, арк. 9; спр. 2117, арк. 88.

<sup>69</sup> Там же, спр. 2133, арк. 27; спр. 2118, арк. 27.

<sup>70</sup> Там же, спр. 2119, арк. 8.

<sup>71</sup> Там же, спр. 2117, арк. 88, 89; арк. 18.

<sup>72</sup> Там же, арк. 87.

<sup>73</sup> Там же, спр. 2118, арк. 89.

<sup>74</sup> Там же, спр. 2119, арк. 9.

<sup>75</sup> Там же, спр. 2118, арк. 89.

<sup>76</sup> VII Всесоюзный съезд профсоюзов. Стенографический отчет. - Бюллетень № 3. - С. 47-48.

<sup>77</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2329, арк. 53, 67.

<sup>78</sup> Там же, арк. 95.

<sup>79</sup> Там же, спр. 2242, арк. 25.

<sup>80</sup> Там же, спр. 2398, арк. 4.

<sup>81</sup> Там же, арк. 21; спр. 2393, арк. 23; спр. 2329, арк. 70.

<sup>82</sup> Там же, оп. 16, спр. 6, арк. 52.

<sup>83</sup> Там же, оп. 20, спр. 2242, арк. 25.

<sup>84</sup> Там же, спр. 2329, арк. 95.

<sup>85</sup> Там же, арк. 199.

- <sup>86</sup> Там же, арк. 95.
- <sup>87</sup> Там же, арк. 95.
- <sup>88</sup> ТА S арк. 130, 144.
- <sup>89</sup> Там же, спр. 2523, арк. 2.
- <sup>90</sup> Там же, арк. 30-31.
- <sup>91</sup> Там же, арк. 38.
- <sup>92</sup> Там же, арк. 39.
- <sup>93</sup> Там же.
- <sup>94</sup> Там же, спр. 2393, арк. 43.
- <sup>95</sup> Там же, арк. 44.
- <sup>96</sup> Там же, спр. 2523, арк. 37.
- <sup>97</sup> Підраховано за даними: Там же, арк. 50, 97, 105, 108, 109.
- <sup>98</sup> Підраховано за даними: Там же, арк. 104, 106-108, 115-120, 125, 130, 133-134, 139, 140, 148, 153, 154, 156, 187, 194, 196, 197.
- <sup>99</sup> Підраховано заданими: Там же, арк. 106, ПО, 115, 125, 140, 156.
- <sup>100</sup> Там же, арк. 170-171.
- <sup>101</sup> Там же, арк. 161.
- <sup>102</sup> Там же, арк. 197-240.
- <sup>103</sup> Там же, арк. 256, 272.
- <sup>104</sup> Підраховано за даними: Там же, арк. 291, 196, 322, 327, 331, 314, 274, 280, 292, 323, 332, 329, 287.
- <sup>105</sup> IV Всеукраїнський з'їзд профспілок, 1- 8 грудня 1928 р. - Б.р., б.м. - С. 36—37.
- <sup>106</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2924, арк. 50-51.
- <sup>107</sup> IV Всеукраїнський з'їзд профспілок. 1- 8 грудня 1928 р. Стенографічний звіт. - С. 73-74.
- <sup>108</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2884, арк. 13.
- <sup>109</sup> Там же, спр. 2736, арк. 53.
- <sup>110</sup> Там же, спр. 2884, арк. 49.
- <sup>111</sup> Там же, спр. 2924, арк. 50-51.
- <sup>112</sup> Там же, спр. 2736, арк. 17.
- <sup>113</sup> Там же, арк. 12.
- <sup>114</sup> Г у с е в А. В. Левокоммунистическая оппозиция в СССР в конце 20-х годов. Отечественная история. — 1996. — № 1. — С. 90-91.
- <sup>115</sup> Г у с е в А. В. Назв, праця. - С. 91.
- <sup>116</sup> ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2993, арк. 35.
- <sup>117</sup> Там же, арк. 39.
- <sup>118</sup> Там же, арк. 41.
- <sup>119</sup> Там же, арк. 45.
- <sup>120</sup> Там же, арк. 42.
- <sup>121</sup> Там же, арк. 45.
- <sup>122</sup> Там же, арк. 54.
- <sup>123</sup> К у л ь ч и ц ь к и й С.В. Подолання правоопортуністичних поглядів у профспілковому русі (1928-1929 рр.). - Укр. іст. журн. - 1986. - № 6. - С. 99.
- <sup>124</sup> IV Всеукраїнський з'їзд профспілок. 1- 8 грудня 1928 р. Стенографічний звіт. - С. 100..
- <sup>125</sup> Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов. - М., 1957. - С. 19.